

УДК 37.035.6: 373.3 «3752»

В. А. Киричок, м. Київ

СУЧАСНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розкриттю сучасних форм і методів (метод проєктів) патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності.

Ключові слова: метод проєктів, патріотичне виховання, молодші школярі, позаурочна діяльність.

Криза патріотичного виховання шкільної молоді веде до духовно-моральної кризи суспільства. Тому виховання патріотизму у школярів як найважливішої духовно-моральної й громадянської цінності є важливим завданням загальноосвітньої школи.

Пріоритетна роль в умовах розбудови української держави належить патріотичному вихованню. Про це свідчать державні документи: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Указ президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави», «Концепція патріотичного виховання учнівської молоді», Національній доктрині розвитку освіти України, де визначені стратегічні завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота.

Метою статті є розкриття сучасних форм і методів патріотичного виховання молодших школярів (методу проєктів) у позаурочній діяльності.

Важливе значення для дослідження проблеми патріотичного виховання школярів, особистості взагалі, має етнопедagogічна спадщина вчених, діячів культури, педагогів, письменників України: М. Драгоманова, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка тощо.

Класики педагогічної науки Г. Ващенко, О. Духнович, А. Марченко, О. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга та інші у своїх працях розглядали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів школярів як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Патріотизм сьогодні стає нагальною потребою і держави, і кожної особистості, яка своєю активною любов'ю до Вітчизни прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке сприятиме саморозвиткові кожної особистості, становленню її патріотичної самосвідомості на моральній основі.

Актуальність патріотичного виховання обумовлена процесом становлення України як суверенної демократичної держави. При цьому слід враховувати, що Україна є поліетнічною державою. Тому об'єднання різних етносів України, розбудова суверенної правової держави і громадянського суспільства має здійснюватись на основі демократичних цінностей, які повинні лежати в основі патріотичного виховання.

Стрижнем патріотичного виховання має бути виховання національно свідомого громадянина-патріота, гуманіста і демократа.

Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. Патріотизм передбачає також знання особливостей своєї «малої Батьківщини», любов до неї.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці різні аспекти патріотичного виховання розробляють І. Бех, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші. За останні роки окремі аспекти цієї проблеми в залежності від вікових особливостей школярів досліджувалися в дисертаційних роботах Т. Гавлітіної, В. Ковалю, О. Коркішко, О. Красовської, П. Оніщука, І. Охріменка, Р. Петронговського, С. Рашидової та ін.

Досить цікавими для нашого дослідження є погляди учених П. Волошина, П. Ігнатенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Поплужного, які виділяють структуру громадянськості, що складається з багатьох компонентів, одним з яких виступає патріотичне виховання.

Дослідженню проблеми патріотизму молодших школярів у позаурочній діяльності присвячено дисертаційне дослідження Коркішко О. Г. Вона розглядає патріотизм як духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави. Коркішко О. Г. розроблений орієнтовний зміст патріотичного виховання, де виділено такі розділи: державний, соціальний та родинний, які в свою чергу становлять визначені автором критерії патріотичної вихованості учнів 1-4 класів. На жаль, подальшої розробки потребує доопрацювання нового змісту виховання, який враховував би культурні особливості різних етносів, що є характерним для будь-якого регіону багатонаціональної України, сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів.

Заслужує на увагу також психологічне дослідження Н. Михальченко, присвячено розвитку патріотичної рефлексії молодших школярів. Автором була запропонована психокорекційна програма, в основі якої реалізовано спеціально побудовану модель розвивальних впливів на учнів початкової школи (поєднання навчальних, ігрових, практичних процедур тощо), що позитивно вплинула на рівень сформованості патріотичної самосвідомості учнів 1-4-их класів [3].

Враховуючи вікові особистісні новоутворення дитини, за І.Д. Бехом, процес патріотичного виховання розпочинається з першого року її навчання у школі [1, с. 99-101]. При цьому слід обов'язково спиратись на здобутий особистістю морально-духовний фундамент в дошкільному віці та в процесі родинного виховання.

Важливою ділянкою навчально-виховного процесу школи є позаурочна діяльність, яка забезпечує гнучкість та цілеспрямованість навчально-виховної діяльності як в цілому, так і у вмілому

її поєднанні з навчальною роботою, сприяє практичному оволодінню дітьми знань, які вони набувають на уроках. Це стосується і реалізації завдань патріотичного виховання молодших школярів. Вихованню дітей молодшого шкільного віку присвячені праці Ш. Амонашвілі, І. Беґа, Л. Божович, Д. Ельконіна, І. Каїрова, Н. Миропольської, І. Підласого, Н. Янковської та ін. І. Підласий підкреслює, що знання та вміння, накопичені дитиною у початковій школі, пізніше мають стати основою для формування стійких моральних звичок, навичок суспільної поведінки, високих життєвих ідеалів.

Основними завданнями патріотичного виховання молодших школярів є формування здатності дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховання у неї любові до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій, культурних особливостей як рідного, так й інших етносів українського народу.

Нами були визначені з урахуванням вікових особливостей критерії та їх показники патріотичної вихованості молодших школярів: емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий. На основі критеріїв були визначені три рівні сформованості патріотичної вихованості: високий, середній, низький. До високого рівня патріотичної вихованості в ході констатувального експерименту були віднесені в експериментальних класах 8% учнів, у контрольних — 7,6%. До середнього рівня в експериментальних — 31,3%, в контрольних — 31,2% учнів; до низького в експериментальних — 60,7%, а в контрольних — 61,2% учнів. Проведений констатувальний експеримент дає підстави стверджувати, що формувати патріотизм у молодших школярів потрібно з першого класу. Для цього необхідно: оновити його зміст, урізноманітнити форми та методи більш сучасними (метод проєктів, інтерактивні технології), які б давали можливість залучити школярів до відповідної діяльності, забезпечували процес спілкування з однолітками з питань патріотизму, сприяли вияву інтересу до історії свого народу, своєї родини, залучала родини учнів до участі у виховній роботі школи; розробити програму, яка б дозволяла систематично використовувати елементи народної педагогіки, традиції національного виховання; сприяла розвит-

ку творчості молодших школярів, дозволила оновити матеріали музеїв або куточків історії своєї родини, населеного пункту, як результат проведеної роботи з патріотичного виховання.

Враховуючи основні напрямки експериментально-дослідної роботи з проблемами дослідження, яку здійснюють експериментальні школи Звенигородського, Чигиринського та Корсунь-Шевченківського районів Черкаської області, нами були визначені наступні напрямки проведення дослідження:

- виховання поваги до героїко-патріотичного минулого українського народу, героїко-патріотичне виховання засобами історичного краєзнавства (на прикладах історії козаччини);
- виховання поваги до культурної спадщини українського народу, зокрема його мови (на прикладі спадщини Т.Г. Шевченка);
- використання в патріотичному вихованні молодших школярів засобів народознавства (народні символи, ігри, фольклор тощо).

В ході формувального експерименту були використані наступні методи і форми роботи: розповідь вчителя, бесіда, міні-дискусія, опитування, інтерв'ювання, анкетування учнів, інтерактивні технології (мозковий штурм, обговорення по групам), метод проектів; ігрові методика (ігри-мандрівки, козацькі забави, історичні подорожі у часі, змагання тощо), творчі завдання та роботи учнів (вікторини, складання ребусів, кросвордів, конкурси малюнків, міні-оповідань, казок).

Визначити зміст, форми і методи, які б сприяли зростанню патріотичної вихованості молодших школярів нам допомогло вивчення практичного досвіду кращих вчителів шкіл Черкаської області. Проведене нами анкетування вчителів виявило їх недостатню обізнаність (до 40 %) у сучасних інноваційних формах та методах патріотичного виховання учнів 1-4-их класів, невміння їх використовувати у навчально-виховному процесі початкової школи. Вчителі, в основному, називають традиційні усталені форми і методи: розповіді, бесіди, свята, конкурси, змагання, зустрічі з односельцями, ветеранами ВВв, екскурсії, перегляд фільмів, участь в акціях, читання та обговорення книг з патріотичної тематики тощо. Серед сучасних форм і методів названі ме-

тод проектів, КТС, метод ситуацій, відвідування і перегляд художніх виставок, музеїв, диспути, ігрові методики, участь в акціях (добродійних, екологічних) тощо. Але, нажаль, ці вибори часто поодинокі і названі не всіма вчителями.

Це відбулося тому, що за найбільш поширеними в педагогічній літературі класифікаціями методів виховання розподіл відбувся за ознакою спрямованості на сфери особистості і, головним чином, цей термін пов'язувався виключно з діяльністю педагога (М.І. Болдирев, М. К. Гончаров, Ф. Ф. Корольов, Т. А. Ільїна, І.Т. Огородніков, Г.І. Щукіна).

Однак, в сучасних умовах, коли реалізується гуманістичний та особистісно-орієнтований підходи у вихованні не можна не враховувати участі самого вихованця в цьому процесі. В сучасній школі поняття «метод виховання» має означати спосіб спільної діяльності, спільний шлях партнерства, співробітництва між вихователем і вихованцем, досягнення бажаної мети виховання. Цілком згодні з такою точкою зору М. Фіцули [6], Н. Мойсеюк стосовно методів виховання: «Під методами виховання слід розуміти найважливіші способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, які спрямовані на усвідомлення школярами сутності суспільних цінностей, розвиток позитивних ставлень до них, вироблення відповідних навичок і звичок поведінки, їх корекцію і вдосконалення, підтримку розвитку індивідуального потенціалу особистості» [2, с. 458-459].

На жаль, у початковій школі не до кінця використовується у патріотичному вихованні потенціал таких сучасних методів як метод проектів, міні-диспутів, міні-дискусій, КТС, ігрових подорожей тощо. Саме тому, в ході розробки і проведення формульованого етапу дослідження особливу увагу ми приділили сучасному методу проектів. Спираючись на практичний досвід, опанування цим методом у Шендерівському НВК ДНЗ — ЗОШ I-III ступенів та Консунь-Шевченківській ЗОШ I-III ступенів № 1 Черкаської області. Особливий науковий інтерес представляв для нас досвід цих шкіл тому, що їхні педагогічні колективи є послідовниками справи свого відомого земляка, педагога-гуманіста, великого патріота О. А. Захаренка, який у своїй Сахнівській школі разом з учнями зумів створити чотиритомну «Енциклопедію шкільного роду» — літопис життя поколінь родин села за 50 років, викликав цією

пошуковою роботою патріотичні почуття у дітей, гордість за свої родини, любов до своєї родини, свого народу.

Тому неவிпадковим був вибір вчителів цих шкіл теми проєктів «Я і моя родина» та «Мій родовід», як один з важливих напрямків реалізації програми патріотичного виховання молодших школярів.

В ході створення цих довгострокових (на рік) проєктів ми виходили з того, що метод проєктів — одна з педагогічних технологій, яка сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу в патріотичному вихованні дітей. Суть цієї педагогічної технології, на думку С. Сисоевої полягає у стимулюванні інтересу учнів до проблеми, оволодінні ними необхідними знаннями і навиками для її вирішення, організації проєктної діяльності щодо вирішення проблеми, а на виході — практичне застосування отриманих результатів. Головним є те, що результат можна побачити, осмислити, відчутти, застосувати в реальній практичній діяльності [4, с. 120].

Запропоновані проєкти є практико-орієнтованими, при їх виконанні та оформленні результатів важлива участь кожного з членів групи, вони сприяють активності кожного учасника проєкту відповідно до його індивідуальних можливостей, виробляють вміння приймати колективне рішення, вчать налагоджувати довірливі, гуманні партнерські стосунки між учасниками, виконувати відповідні соціальні ролі, долати конфлікти тощо. Важливим етапом є колективне обговорення одержаних результатів спільної пошукової діяльності, а також вміння презентувати, захищати свій проєкт. І найсуттєвіше: участь дитини з першого року навчання в школі у таких проєктах істотно підвищує її адаптованість до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства, сприяє виявленню нею патріотичних почуттів (любви до своєї країни, Батьківщини, своїх рідних, родини, гордості і шанобливого ставлення до своїх пращурів, бажання бути гідним їхнього славного минулого).

Спробуємо показати, які сучасні форми і методи виховання були застосовані нами в ході формувального експерименту на прикладі Шендерівського НВК «ДНЗ-ЗОШ I-III ступенів» Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Загальна тема проєкту «Я і моя родина». В залежності від віку учасників проєкту

були підібрані теми для кожного класу. Так, для першого класу — «Я і мої мама і тато». Суттю проекту було розширення знань учнів про своїх членів родини, вивчення їх автобіографічних даних, цікавих подій в їхньому житті, традицій святкування визначних подій в житті родини. Основним методом проекту стала ігрова діяльність учнів. Результатом проведеної роботи — презентація родинних фотоальбомів з батьками. Ми пропонували учасникам проекту проведення в кінці проекту сімейного свята з участю всіх членів родини, з презентацією родинних альбомів, розповідей дітей про найрідніших членів родини. Була використана така форма організації діяльності як спільна діяльність учнів з своїми родинами: виконання «родинного портрету» за допомогою членів родин, презентація свого сімейного захоплення (хобі), вміння святкувати важливі події в сім'ї, ознайомлення присутніх з традиціями своїх родин (з демонстрацією етно-національних та культурних традицій своєї родини).

У другому класі був запропонований більш складний проєкт — «Я, мої бабусі і дідусі». Основними методами та формами роботи стали: ігрова діяльність, спільна діяльність батьків, дітей, членів їх родини. В ході виконання даного проєкту учні продовжують вивчення історії свого роду, пошукову роботу по створенню свого родовідного дерева, вчать записувати спогади старших членів родини, разом з ними шукають цікавий фольклорний матеріал (казки, прислів'я, легенди, колискові тощо). Результатом проведеної роботи стала презентація родинних фотоальбомів із зібраним матеріалом. Учасникам проєкту ми запропонували проведення підсумкового свята «Шануймося, бо ми того варті» за участю членів родини; створення в школі «Родинних куточків» з метою презентації зібраних учнями матеріалів (це може бути також створення «Сімейного літопису класу, школи»).

Темою проєкту у третьому класі стала «Я і мої прабабусі і прадідусі». В ході якого учні продовжують вивчати життєвий шлях найстарших членів родини, виявляють допитливість, активність, ініціативність, вчать пошановувати пам'ять своїх предків, виявляють почуття гордості, любові, гідності і честі за свій рід. До використаних в попередніх проєктах методів і форм роботи (ігрова діяльність, спільна діяльність батьків і дітей) була запропонована нова форма роботи — індивідуальна робота учнів. В ході цієї ро-

боти у школярів з'являється можливість вести власні спеціальні щоденники із записами зібраної інформації, складати сімейні літописи тощо. В ході проведеної діяльності відбулась презентація родинних альбомів, створених учнями родовідних дерев, даних про окремих членів родини тощо. Додатково ми пропонували проведення виховного заняття в кінці проекту у формі КТС «Ми всі єдина сім'я». Метою заняття було: закріплення знань правил взаємодії людей у сім'ї, суспільстві, традиції миролюбності, безконфліктного проживання з іншими народами, що дало можливість дітям усвідомити та відчувати себе частиною українського народу. В ході заняття були проведені вікторини між родинами, конкурси-презентації національних кухонь, ремесел тощо. Цікавою формою роботи стали сімейні поїздки на батьківщину членів родини.

Як підсумковий, для учнів четвертого класу, був запропонований проект на тему «Я і мій родовід, родинні реліквії». В ході виконання проекту діти завершували роботу по створенню родовідного дерева, вчилися презентувати родинні реліквії, їх історію, вивчали біографію всіх членів родини, вчилися брати інтерв'ю у дорослих; працювали з літературними джерелами у бібліотеках, знайомились із тлумаченням за допомогою словників понять «генеалогія», «родовід», здійснювали пошук прислів'їв про сім'ю, старших членів родини, робили підбірки народних пісень, особливо старовинних. Наприкінці проекту для учнів четвертого класу ми пропонували проведення заключного заняття на тему «Моральні цінності мого народу. Традиції, поваги, турботи, співчуття й допомоги людям». В ході якого діти звітувались про результати виконання проекту, самі ставали учасниками рольових ігор, присвячених традиціям святкування традиційних та сучасних свят; брали участь у розв'язанні ситуації «морального вибору»; ставали учасниками конкурсів дитячих творів на тему «Моя родина», «Я і мої рідні», «Хочу бути схожим...»; разом із членами родини складали «Сімейний кодекс, літопис». Поповнювали шкільний родинний куточок.

В кінці виконання усіх проектів молодші школярі готували міні-плакати для презентації зібраних матеріалів. Відбувалося жваве обговорення результатів проекту: спочатку учні ділились своїми враженнями від почутого і побаченого із застосуванням інтерактивної технології «Мікрофон» або міні-дискусія. Кожен

з учасників намагався критично оцінювати власні досягнення і досягнення інших учасників проекту, визначав недоліки та перспективи подальшої роботи, вчився корегувати власну пошукову діяльність.

Використання сучасних форм і методів патріотичного виховання, зокрема, «Методу проектів» дозволило значно розширити формування когнітивного компоненту учнів: знань про свій родовід, усвідомлення себе членом сім'ї, родини, учнем, жителем міста (села); знань про мову, традицію, культуру українського народу, свій етнос; значно вплинуло на формування емоційно-ціннісного компоненту — любові до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід; терпиме ставлення до представників інших національностей, шанобливе ставлення до їх релігій, культури, традицій; сприяла формуванню діяльнично-поведінкового компоненту — участь у громадській діяльності з метою зробити свій внесок у розвиток рідного краю, оволодіння рідною мовою; ініціативність, активність, участь у традиційних та сучасних святах. Це позитивно позначилось на динаміці патріотичної вихованості учнів 1-4-их класів. Так, в ході формувального експерименту (із застосуванням сучасних форм і методів виховання) кількість учнів, віднесених до високого рівня в експериментальних класах зросла до 20,6% (контрольних — до 12,5%), до середнього рівня в експериментальних — зросла до 54,4% (контрольних — 12,5%); кількість учнів на низькому рівні знизилась в експериментальних класах до 25% (контрольних — до 50%).

В ході експерименту по апробації методу проектів, присвяченого проблемі родоvodu, ми відмітили, що саме завдяки застосуванню цього методу в учнів виховуються такі якості, особливості характеру як повага і відданість батькам, сім'ї, родині, готовність до взаємодопомоги, шанування традицій, звичаїв свого народу, культивується усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ, формується високомовна культура.

Як переконливо засвідчує проведене експериментальне дослідження, патріотичне виховання школярів в сучасних умовах не можливе без застосування інтерактивних (дискусійних методів). Воно, на думку, О.В. Сухомлинської, повинно «не заганяти ідеї патріотизму в знаннєві конструкти, а пропонувати учням впра-

вляння в діях, в конкретній емоційно-діяльній сфері чи то у вигляді трудових зусиль, чи у вигляді емоційно-ціннісних, вільних від оцінювання переживань, не позбавляючи особистості й суспільство в цілому могутнього стимулу позитивного розвитку в цьому напрямі» [5, с. 14]. Цілком поділяючи цей напрямок патріотичного виховання школярів, ми вважаємо за необхідне включити його у зміст виховної роботи з проблеми патріотичного виховання молодших школярів у масову практику початкової школи.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності/Іван Дмитрович Бех. — К.: Либідь, 2006. — 271 с.
2. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: [навч. посібник]/Неля Євтихіївна Мойсеюк. — К., 2003. — 615 с.
3. Михальченко Н. Психокорекція патріотичної рефлексії молодших школярів/Н. Михальченко//Психологія і суспільство. — 2006. — №1. — С. 121-126.
4. Сисоєва С.О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології: метод проектів/С.О. Сисоєва//Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: [практико зорієнтований збірник]/ред. — канд. істор. наук І. Г. Єрмаков. — К.: Вид-во «Департамент», 2003. — С. 119-124.
5. Сухомлинська О.В. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення/Ольга Василівна Сухомлинська. — Шлях освіти. — 2010. — №2. — С. 10-14.
6. Фіцула М.М. Педагогіка: [навч. посіб.] /Михайло Миколайович Фіцула. — К.: Академвидав, 2006. — 560 с.

В статье раскрываются современные формы и методы (метод проектов) патриотического воспитания младших школьников во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: метод проектов, патриотическое воспитание, младшие школьники, внеурочная деятельность.

The article considered the modern forms and methods (project method) of patriotic upbringing of children of junior school age in out-of-school activity.

Keywords: project method, patriotic upbringing, children of junior school age, out-of-school activity.